

O KRÍZE NIELEN KULTÚRY

HANNAH ARENDTOVÁ: Krize kultury. Praha, Expedice 1984, 277 s.

Dielo Hannah Arendtovej môže byť okrem iného i zdrojom depresie z márnosti poznania, skepsy z neschopnosti využitia znalostí o ľudskom svete v prospech ľudí. Jej kniha *The Origins of Totalitarianism* (1951) sa stala klasickým prameňom analýz totalitných systémov, ktoré popri nich nerušené fungovali dlhé desaťročia. Nemôžeme ani povedať, že by tieto analýzy neprenikli cez železnú oponu, aby sme si uchovali vieru v silu ľudského poznania. Uvedené dielo bolo podrobené v päťdesiatych rokoch zdruvujúcej kritike našich filozofov. Chýbala vtedy skúsenosť potrebná k osloveniu, či ideologický prístup vyradil kritický rozum z činnosti? Sama Arendtová hovorí o tomto probléme v knihe *Eichmann v Jeruzaleme* (1963). Záruky vyplývajúce z hodnoty ľudského poznania bývajú značne krehké. Stačí politická aktivita, ktorou sa podarí obsadiť priestor nevyhnutný pre realizáciu elementárnej slobody komunikácie a kontaktov medzi ľuďmi, a nie je nijaký problém disponovať vedou, pravdou i životom človeka. Toto je prvý krok na ceste ku každému totalitarizmu, dokazuje Arendtová v celom svojom diele.

Jej tvorba je bytostne angažovaná, čím sa líši od akademických úvah jej predchodcov i súčasníkov. Problémy, ktoré si kladie ako úlohu na riešenie, sú aktuálnymi problémami ľudstva v konkrétnej historickej situácii, toho ľudstva, ktorého je súčasťou, ale aj každého jedného člena ľudského spoločenstva, ktorého je reprezentantkou. Každý problém je jej problémom. V tom je, myslím, časť pôsobivosti jej textov. S tým súvisí aj jej snaha prísť na koreň problémom až úpornou metódou skúmania historických i súčasných prístupov, ich vyústení, slepých uličiek i čiastočných ziskov. Každý problém privádza k banalizácii, aby mohla začať uvažovanie a riešenie bez nánosu historických mýtov či dobových ideologizácií.

Štyri úvahy obsiahnuté v knihe *Krize kultury* sú toho výbornou ilustráciou. Každá z nich je samostatnou štúdiou na danú tému, niektoré aj boli samostatne publikované. Spolu vyšli v roku 1961 v knihe *Between past and future*. Pre porozumenie ich obsahu je dôležité poznať inštrumentálny obsah pojmov, ktoré Arendtová používa, ich korelácie a systém, ako vyplýva z jej ďalšieho diela. Tomuto účelu slúži úvodná štúdia Martina Palouša, ktorou je samizdatový preklad Arendtovej štúdií vybavený. Má takmer štyridsať strán, rozsiahly poznámkový aparát i odkazy na literatúru. Palouš v nej porovnáva prístupy niektorých autorov fenomenologického zamerania k problémom ľudského života a sveta. Analýzou Patočkovho „prirodzeného sveta“ a Arendtovej „vita activa a vita contemplativa“ uvádza čitateľa do analýzy vzťahov podobnosti, odlišnosti, nadväzovania, dopĺňania sa jednotlivých pojmov i jednotlivých autorov. Arendtová je do tohto diskursu zaradená už skutočnosťou, že bola žiačkou Guardi- niho, Husserla, Jaspersa a Heideggera. Jej nezameniteľnosť a svojbytnosť je daná hlavne nezávislým analytickým myslením a záujmom o politický život.

Občas sa vedú polemiky o pomenovaní a zaradení jej tvorby, ktorá je niekde medzi filozofiou a politológiou, obsahuje esejistické úvahy i ďalšie útvary. Bez ambície vyrábať pre ňu patričnú priehradku je výber štyroch štúdií výbornou ilustráciou týchto otázok. Vo všetkých je filozofický prístup nesporný; to, čo je tam navyše, je zaujímavým prínosom k vitalite a pluralite prístupu k problematike.

Stručne predstavíme zameranie štyroch štúdií, ktoré kniha *Krize kultury* obsahuje:

1. Čo je autorita? Vlastne, čo bola autorita, opravuje sa autorka hneď v úvode, pretože vychádza z premisy, že autorita, jej prítomnosť a imanentná funkčnosť je v súčasnej spoločnosti v takej hlbokoj kríze, že o nej pokojne môžeme hovoriť v minulom čase. „Súčasný svet“ identifikuje s euro-americkou civilizáciou.

Autorita je podľa autorky imanentná hierarchia, prirodzene uznávaná zainteresovanými ľuďmi, ktorí automaticky prijímajú svoje miesto v hierarchii. Autorita nie je tam, kde sa používa násilie, donucovanie ani presvedčanie. Tam, kde je potrebné použiť silu, autorita zlyhala, kde sú potrebné argumenty, autorita bola suspendovaná.

Na prvý pohľad môže pôsobiť takto koncipovaná teória ako archaická. Keď sa však spolu s Arendtovou pozrieme na historickú genézu podomieľania tradícií a spochybňovania náboženstva, zistíme, že tým boli rozrušované dva hlavné zdroje princípov, na ktorých bola budovaná naša civilizácia, z ktorých pramenila jej prirodzená autorita, zdroj poriadku organizácie, istoty.

Kríza autority je podľa Arendtovej v pozadí oveľa početnejších problémov, ako si to dnes pripúšťame. Zasiahla nielen politické dianie, kde získala novú dimenziu, ale aj takú predpolitickú oblasť, akou je výchova detí.

Hĺbku, rozsah znepokojenia, ktoré kríza autority vyvoláva, môžeme vidieť najmarkantnejšie v úsilí o jej obnovu – revolúciami, reštauráciami, konzervatívnymi aktivitami. Znamená hlbokú traumu pre život spoločnosti, pretože spoločnosť, ktorá nemá prirodzený zdroj konštituovania mravných noriem, stojí bez opory týchto tradičných, prirodzených a samozrejmych meradiel ľudského chovania tvárou tvár elementárnym problémom ľudstva. Stratila tak spoľahlivé prostriedok na vlastnú ochranu.

2. Čo je sloboda? Táto úvaha je jedným z kľúčov k pochopeniu diela Hannah Arendtovej, pretože sloboda je kardinálnou kategóriou jej systému. Cenná je dôkladnou analýzou a zvažovaním obsahu a kontextov pojmu sloboda v jeho historickej genéze od starogréckej filozofie cez rímsku, prínos kresťanskej filozofie, až po politické vedy i praktickú politickú prax.

Primárnosť slobody ako podmienky pre realizáciu individuálneho i politického života vyvodzuje z dvoch línií; z vnútorného sveta človeka, kde bola sloboda skôr, ako sa stala atribútom vôle či myslenia, chápaná ako stav človeka, ktorý mu umožňuje stretávať sa s inými ľuďmi, voľne sa pohybovať. Aby sa stal slobodným, musí sa oslobodiť od nutných životných potrieb a musí mať k dispozícii spoločný verejný priestor, v ktorom sa slobodní ľudia môžu kontaktovať. Tvorba a obrana tohto priestoru, jeho organizácia je prvotným zmyslom politiky a tvorí samozrejmy predpoklad demokracie.

Táto ilustrácia jedného spôsobu uvažovania o slobode je zároveň ukážkou skutočnosti, že aspoň štúdiá o slobode je skutočne aj „cvičením v politickom myslení“, ako znie jej vlastné označenie týchto štúdií.

Slobodu realizovanú v ľudskom konaní spolu s odvahou k tomu potrebnou považuje Arendtová za každodennú súčasť záprakov, ktoré človek celkom bežne koná, ktorými vzdoruje automatizmu historických a prírodných procesov smerujúcich k entropii; vytvára svoju skutočnosť a zabezpečuje tým prežitie ľudského rodu.

3. Kríza výchovy a vzdelávania. Podnetom k analýze princípov a filozofie výchovy bola reálna kríza amerického školstva, ktorá súvisela okrem iného aj so spomínanou krízou autority vo výchove dieťaťa.

Autorka analyzuje mnohé tradované chybné premisy o autonómnom detskom svete. Dieťa je však predovšetkým v procese rastu a vývoja, je uvádzané do života i do sveta predovšetkým školou, ktorá je prechodnou inštitúciou medzi sférou súkromnou, v ktorej dieťa vyrastá (rodinou), a sférou verejnou, do ktorej je uvádzané. Škola samotná nie je „svetom“, je to pomocná inštitúcia, učitelia sú ale povinní život a svet poznať a byť schopní poučiť o ňom tých, ktorých vychovávajú. Ak sa zriekame autority v procese výchovy, znamená to odmietanie zodpovednosti za tento svet, za vydávanie príkazov i ich plnenie, teda zbavovanie sa zodpovednosti za svet, do ktorého sme privedli svoje deti.

Z koncepcie výchovy Arendtovej plynú niektoré menej známe konzekvencie, napríklad odmietanie pojmu výchova v spojení s dospelými – zvyčajne tu ide o druh manipulácie alebo aspoň o pokus manipulovať s dospelými. Pre tento konzistentný prístup k téme bude iste táto štúdia inšpiratívna a podnetná pre široký okruh čitateľov.

4. Kríza kultúry, jej sociálny a politický význam. Štúdia, ktorá dala názov knihe, je pre naše stereotypy uvažovania taktiež značne kacírka.

Arendtová odmieta optimistickú víziu kultivácie spoločnosti masovou kultúrou. Argumentuje analýzou podstaty vzťahu masovej kultúry a masovej spoločnosti. Ide o konzumný vzťah a jeho výsledkom je skôr nivelizácia kultúry ako povznesenie spoločnosti, pretože dnes už vieme, že to, čoho sa konzumný vzťah dotkne, mení sa na trosky.

Ďalej analyzuje fenomén „znakovej hodnoty“ kultúry a znehodnotenia kultúrnych hodnôt v tomto procese. Syndrómom tohto procesu je potreba znova čítať knihy, počúvať skladby bez predsudkov interpretácií, aby mal človek šancu získať nielen vzdelanie, ale aj autentické umelecké posolstvo.

Zaujímavým spôsobom interpretuje tiež pojem „vkus“. Považuje ho za rovnako významný v politike ako v kultúre. „Rovnakosť“ kultúry a politiky je daná tým, že v oboch sférach ide o rozhodnutia a súdy. Preto vkus patrí aj medzi významné politické schopnosti človeka, ovplyvňuje jeho predstavu o budúcej podobe sveta i o tom, s kým a ako bude o presadzovanie tejto predstavy usilovať.

Myslím, že nie je potrebné príliš zdôrazňovať, že ponímanie politického života u Arendtovej nemožno zamieňať s jeho banálnym ponímaním, ale treba ho chápať v pôvodnom význame života „polis“, preto jej analýzy sú skôr sociálno-filozofické ako politologické.

Kniha obsahuje rozsiahly poznámkový aparát, krátku biografiu autorky a prehľad vydaní hlavných prác. Nemáme žiadne informácie o jej oficiálnom vydaní ani o slovenskom vydaní nejakej inej knihy H. Arendtovej, čo je až zarážajúce. Preto bude iste užitočné, že táto publikácia je v xerokópii prístupná v knižnici Filozofického ústavu (Archív Milana Šimečku).

Jolana Kusá

NAŠI AUTORI

EGON GÁL, Katedra humanistiky MFF UK Bratislava, Mlynská dolina, 842 15 Bratislava, SR; VLADIMÍR MARKO, Ústav pre filozofiu a sociológiu FF v Novom Sade, Srbsko; PETR JEMELKA, Katedra filozofie a občianskej výchovy PF MU, Pořčí 7, 602 00 Brno, ČR; ANNA HAGENOVÁ, Katedra humanitních věd FTVS-UK, Martího 31, 160 00 Praha 6, ČR; ERICH MISTRÍK, Katedra etickej a občianskej výchovy PF UK, Moskovská 3, 813 34 Bratislava, SR; FRANTIŠEK MIHINA, Katedra filozofie FF U P. J. Šafárika v Košiciach, 17. novembra č. 1. 080 78 Prešov, SR; PAUL RICOEUR, Francúzsko; JOZEF SIVÁK, Filozofický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava, SR; ANNA REMIŠOVÁ, Katedra filozofie a dejín filozofie FF UK, Šafárikovo nám. 6, 818 06 Bratislava, SR; RUDOLF DUPKALA, Katedra filozofie FF U P. J. Šafárika v Košiciach, ul. 17. novembra 1, 080 01 Prešov, SR; RAISA KOPSOVÁ, Filozofický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava, SR; FRANTIŠEK NOVOSÁD, Filozofický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava, SR; JOLANA KUSÁ, Filozofický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava, SR.